

Frederiksborg Slot - hvad ser jeg?

Om at forstå fontænen og andre antikke
henvisninger i det ydre

kolofonen...

Forord

Dette lille hefte byder på nogle af de mangfoldige oplysninger som lader sig samle om springvandet på Frederiksborg Slot.

Hvis der er noget originalt tilstede her, bilder jeg mig ind, at det er min sammenstilling af Bonde-Practica og Frederiksborg Slot. Det er dog ikke så mærkværdigt, som nogen ved første øjekast kunne tænke - deres tid er den samme, skønt de henvender sig til hver sin klasse af samfundet.

Indhold

Hvad betyder fontænen	4
Hvad svenskerne stjal	20
Bonde Practica apropos	29



Hvad betyder fontænen

Antikken - fremmed eller dansk?

Som turist er man henvist til en summarisk oversigt over det man ser - det er hvad man umiddelbart er interesseret i ved første blik: hvor er jeg, hvad ser jeg, hvorfor er det vigtigt? Synes jeg om det? Der kan ligge meget mere bag, og man tror at de nærmeste omgivelser, de lokale er inde i alle detaljerne.

Når vi havde familie på besøg, var Frederiksborg Slot tit en del af programmet. Vi boede i Lillerød og tog toget til Hillerød, gik ned gennem Slotsgade, gik på slottet og gik tur i slotshaven. En gammel faster kunne også finde på at tage en med til Hillerød, gå ind i en legetøjsbutik og lade en vælge en gave og så gik vi en tur rundt om slottet, ind på slotspladsen, måske ikke ind på slottet. Og faster Anna - for det hed hun, hørte til Indre Mission men havde da bestemt ingen invendinger mod Frederiksborg Slot.

Tager man udgangspunkt i mødet med skulpturerne udenfor på Frederiksborg Slot, så kunne man tro, at her dyrkes en anden religion end kristendommen. Kun ved en enkelt dør ind til kirken -



dåbsdøren - møder man figurer og situationer fra biblen. Næsten alt andet er antikke referencer. Men nu er denne udsmykning enten fra 1600-tallet eller kopier fra 1600-tallet og ikke fra før Kristus. Hvordan skal så det forstås?

Da kristendommen sejrede blev der sat skel mellem kristendom og antik religion. Men med renæssancen knyttedes forbindelsen til antikken på den måde, at den antikke digtning og dens billedverden kunne accepteres anvendt af kristendommen som allegori. Som man i Biblia Pauperum lod det Gamle Testamente være allegori på Det Gamle Testamente. Antikke guder kunne blive at forstå som allegoriske repræsentanter for kristne dyder eller udyder. Antikke mytologiske scener kunne blive allegorier over menneskeligt liv.

Astrologien, som blot var en del af astronomien, brugte hele den antikke gudeverden som en art sindbillede på den himmelske mekanik. Man gik så at sige ikke igang med at kristne himmelrummet med nye navne, man gik snarere den anden vej og lyste de antikke navne i kuld og køn. Dette var måske en blandt flere grunde til, at astrologien fik en stor genopblussen med renæssancen.

Det var slet ikke konfliktfrit, men konflikten afspillede sig et andet sted end vi i dag umiddelbart måske ville forvente. Det var ikke at



Saturn som æder sine egne børn.

planeterne og dyrekredsen bar antikke og hedenske navne, som var anstødstenen, men selve ønsket om at udtale sig om fremtiden, at ville spå.

Et i denne henseende illustrativt eksempel er folkeskriftet *Bonde-Practica*, som fra begyndelsen af 1500-tallet og langt op i 1800-tallet formidlede astrologi til folkeligt brug - også efter at den lærde verden havde forkastet den som uvidenskabelig. Tidligt i bogens historie blev den forsynet med et kristeligt forord som skulle forklare og undskylde selve dette at spå. Der er ikke antydning af undskyldning for at planeterne som "styrer" repræsenteres af billeder af antikke guddomme som Mars, Merkur, Venus og Jupiter.

Mytologiske allegorier og referencer anser vi dag for ganske naturlige når de henter stof i den nordiske mytologi. Vi tænker ikke over, at denne praksis er et produkt af en lang bevidst indsats, som først for alvor tog fart i slutningen af 1700-tallet. Nogle tidlige spor til denne udvikling ses faktisk på Frederiksborg Slot: et par sagnkonger ved dåbsporten og andre nordiske sagnfigurer i vinduernes gavlfroter - siger Palle Laring og så må jeg jo se efter, men det er i hvert fald ikke noget som falder i øjnene. Den antikke mytologi var i 1600-tallet ikke fremmed, det var simpelthen det intereuropæiske fælles kunstsprog. Det var en del af



Mercurius på galleriet

dansk identitet, som der i dag skal arbejdes for at generhverve. Vort sprog er gennemsyret af antikken, teksten skal blot udlægges for os, så erkender vi os som bærere af “vort antikke modersmål”, som svenskeren Alf Henrikson kaldte det. Bevægelsen er i gang. Man kan ikke sige at det helt har været glemt, men det er blevet holdt i et særligt anneks for de lærde og for særligt interesserede. Otto Steen Dues mundrette moderne oversættelse af Ovid bliver næppe folkeeje, men kunne alligevel godt være et af tegnene.

Nogle enkelte eksempler på hvor lidt fremmed den antikke verden fremstod, kunne måske anskueliggøre sagen.

De hollandske fliser fremstår for mig som interessante fordi de repræsenterer en folkelig billedbrug i en tid, der ellers var temmelig billedfattig. I hvert fald repræsenterer de et overleveret billedudvalg af kolossale dimensioner. Altså jeg forsøger at anskue dem ud fra synsvinklen billedformidling. Kalkmalerierne repræsenterede i sine glansperioder en folkelig adgang til biblens historier. Fliserne havde i de miljøer hvor de blev anvendt den samme funktion. Men feltet var langt større end biblen. Mange fliser var rene mønstre, men man finder her også afbildninger af håndværk, lege, antik mytologi, alt muligt. Her er havmænd med havfruer og her kan man også finde Triton som blæser i konkylie, som på Frederiksborg Slots fontæne.



Sigurd Schoulbye: Fliser og kakle s. 157



Denne billedverden var ikke den hjemlige, men den blev den hjemlige. Triton, havfruer og havmænd forekom måske ikke i den nordiske mytologi men var ikke fremmede. Hvis Agnethe og Havmanden ikke er en middelaldervise men skrevet i syttenhundredtallets slutning som Iørn Piø formoder i sin doktordisputats fra 1985, er det på ingen måde indplantning af en fremmed billedverden, selvom havmandsmotivet ikke kan findes i dansk middelalder. Havmandens verden med rod i antikken lod sig se på væggen, i stuen, i køkkenet. Digteren kunne i hvert fald have oplevet den som en helt naturlig del af sin barndoms verden.

Bonde-Practica er et eksempel på, hvordan astrologien og dermed antikke referencer populariseredes. Om Henrich Gerners "Hesiodi Dage eller Rijmstock" fra 1670, der tog afstand fra Bonde-Practica skrev Hans Ellekilde i 1942, da ethvert hip vendt mod besættelsemagten var velkommen: "Det var nu også noget ganske andet end det pøjt, som datidens bonde måtte tage til takke med, de halvtyske Bonde-Practicaer." Men indholdet af Bonde-Practica var nu mere fælleseuropæisk end det var specielt halvtysk og efter den målestok var der iøvrigt adskilligt, der måtte smides ud med badevandet! Men apropos billedverdenen, så kunne bønderne i Bonde-Practica se og læse om de antikke guder, som vi møder i Frederiksborg Slots indre gård - om de nu skulle have forvildet sig derind! I hvilket omfang programmet nu end var fuldført, så



Jupiter som han ses på galleriet.

optrådte de symbolske repræsentationer for planeterne i skulpturgalleriet. Vi skal have dette sprog forklaret mange gange før vi forstår det. Men det var den tids sprog.

Arkitekten Ferdinand Meldahl forsøgte at genskabe figurgalleriet på Frederiksborg Slot, men da der ikke var meget tilbage af de oprindelige skulpturer underspillede manlænge denne genskabelse. Turisten måtte selv tænke sig til forklaringen. Men genskabelsen var faktisk yderst fornuftig netop ud fra den forudsætning, at med disse figurer tales tidens sprog, og det er vigtigt at holde sig for øje, selvom de på det kunstneriske og æstetiske plan ikke skulle være i stand til at leve op til de originale skulpturer.

I bogen “Borgene og billedkunsten” fortæller Povl Eller om, hvordan også de antikke mytologiske billeder nåede langt længere ud i samfundet i 1600-tallet, end man umiddelbart havde forventet. Det gør han op ud fra skifteprotokoller, og for blot at nævne eksempler på titler, så handler det f.eks. om: “1 stykke om Ceres, Venus og Bacchus” eller et billede benævnt “1 ovidisk stykke anlangende Venus bliver bortført af Vulkanus.” Det første fra et skifte 1646, det andet fra 1657. Og fra 1650 f.eks. “De 7 planeter i rammer”.

Når renæssancen brugte den antikke mytologi, var den af tilsvarende samtidighed som når kalkmaleriernes verden klædte

Josef og Maria i sin samtids tøj. Det var ikke en “historisk” mytologi, det var en samtidig sindbilledkunst, det var simpelthen det billedsprog man talte.

Meir Stein gør opmærksom på, at man trods kendskab til Ovid, ofte benyttede langt senere referencer, hvor der kunne indgå adskillige omformninger af Ovid. Vor tids krav til kildetroskab var endnu ikke udbredt. Og forresten er *Ovids Forvandlinger* jo Ovids version af den antikke mytologi, blot en særlig yndet version.

Springvand med betydning

Figurgalleriet i den indre slotsgård hørte ikke til det, som jeg bemærkede som barn. Men springvandet i den ydre gård desto mere. At det skulle indeholde en fremmed betydningsverden faldt mig næppe ind. Det var indbegrebet af Frederiksborg Slot. Det var altid en særlig oplevelse om det var i funktion. Om vinden var den ene eller anden vej. Og man var frem for alt ikke turist. Senere som gymnasiast i byen grinede man godt af disse busser med amerikanere der for ud, tog et billede fra torvet af slottet på den anden side og straks kørte igen. Men jeg var på det første hold fra Frederiksborg Statsskole der svigtede slottets historie. Man skulle have et historisk speciale, og fordi vi havde Christian Tortzen blev emnet Gotland 1361. Det var man slet ikke ked af. Slottet fremstod



som et fortærsket emne. Man grinede af turisterne. Man fandt emnet fortærsket - og man anede ikke et klap. Anede ikke hvorfor springvandet netop *var* indbegrebet af Frederiksborg Slot. Med desto større kraft vendte så interessen sig siden mod Frederiksborg Slot. Selv og på eget initiativ låne Francis Becketts store bøger om Frederiksborg Slot hjem - dengang man kunne det. Idag får man nok kun lov at se dem på læsesalen. Af mig i dag ukendte grunde havde jeg en særlig interesse for springvandet. Måske fordi jeg her fik forklaret en detail, hvad jeg så indgående kendte som set - uden at vide hvad jeg så. Som barn har jeg blot anskuet det umiddelbart og "Neptun" har ikke sagt mig noget som navn. Havmanden med trefork var nok noget på en dåse fiskekonserves. Hvad den nøgne figur kunne minde mig om var min far, som i sommerhuset yndede at sidde nøgen og arbejde med et eller andet i en lukket gård, arbejde kombineret med solbad.

Jeg ser, at der har været tider, hvor man ikke vurderede figurerne særlig højt som kunstværker, og som jeg en tid måtte vrage Skagen-kunsten kunne der have været en tid hvor jeg ikke kunne acceptere springvandet - dog ikke. Og nu er så øjeblikket kommet, hvor jeg vil prøve at gøre op: Hvad ser jeg?

Når man skal forsøge at forstå, hvad det er man ser på Frederiksborgs fontæne, skal man have øje for det blandingsprog der tales, blandingen af antikt og samtidigt.



Og sådan er netop den forklaring som Francis Beckett giver af springvandet.

Lad os begynde med hans konklusion: “Betydningen af springvandet er da ganske klar. Det var en hyldest til den mægtige søkonge, herren over de tre bælder; det priste rigdommen i hans rige, dets vindskibelighed, berømmelse og fredelige tilstand under hans mægtige og sejrige styrelse.”

Hvad vi ser er Neptun med trefork, tre mænd med kander eller krukke, tre gudinder på delfiner, nemlig ifl. Beckett Ariadne, Venus og Ceres, tre tritoner som blæser i konkyljer, og tre løver med guderne Merkur, Fama og Pax samt tre små drenge med gås, slange, hund. Meir Stein kalder de tre kvinder for najader og nævner derefter Becketts opfattelse: at der er tale om gudinderne. Beckett forklarer, at sammen med Venus og Ceres burde tredje figur have været Bacchus, men at arkitekten af hensyn til figurernes virkning mod den arkitektonisk inddelte pille har valgt at erstatte Bacchus med hans elskede Ariadne, forbindelsen er betegnet ved at hun er kranset med vinløv og plukker druer af klaserne. Nu hælder man til at sige, at figuren i hvert fald symboliserer frugtbarhed.. Venus sætter sit hår mens hun spejler sig i kummens vand og Ceres har aks i håret og kornstrå i hånden. Hvad de symboliserer på de tre kongelige delfiner er et sørige, der



skænker brød, vin og elskov. Delfinen er et kongeligt symbol og det er desuden betegnet med kongens monogram, for ikke at efterlade tvivl. Neptun er havets gud som naturligt nok betegner kongen - kongen som behersker havene. Løverne er selvfølgelig de tre løver i det danske rigsvåben. Men løverne har en betydning mere - det kan vi glemme, men næppe 1600-tallet: løverne symboliserer solen - den planet som står i midten i galleriet i den indre slotsgård. og som symboliserer kongen selv. Som han står afbildet i Bonde-Practica med krone, scepter, skjold med sol og en løve for fødderne. De tre løver på kummens rand følges af Fama - berømmelsen med trompet, Pax - freden med olivengren og Merkur, handel og snildhedens gud med vinget hjelm og hæl.

De tre mænd med vinkander ser Beckett dels som symboler på ungdom, manddom og alderdom, dels som symboler på bælteerne Lillebælt, Storebælt og Øresund. Er det ikke en lidt indskrænket optik? Christian IVs rige var jo adskilligt større, hvorfor er de symboliserede vande ikke Østersøen, Skagerak og Norskehavet? På Kronborg stod der også en Neptunfontæne, og i modsætning til Frederiksborgfontænen har vi en tegning af den, og her kan man se, at der på kummens side er landkort i formentlig indlagt marmor. Jeg kan ikke gennemskue indholdet men tre steder på kortet er der placeret en søjle - mon ikke det skulle være rigerne Danmark, Sverige, Norge? Den danske konge ville ikke slippe de



tre kroner i våbnet og næppe heller i sådanne symbolske opbygninger som en fontæne.

De originale løver i Sverige mangler i dag Christian IVs monogram. Hvis symbolikken i de to springvand har stået svenskekongen klart, er det indlysende at det har været vigtigt for ham at pille dem ned og tage dem med sig: fontænerne ville med deres billedsprog sige noget om den danske konges storhed, og derfor er det også talende at nedbryde dem. Det kan lyde som en konstruktion, men fakta er, at svenskekongen i Roskildefreden fik indført en passus om, at gobelinerne på Frederiksborg slot som skildrede Christian IVs sejre i Kalmar Krigen skulle kalkes over. Det blev dog aldrig gjort og de var fjernet inden Carl Gustaf kom igen, men brændte så altså desværre i 1859. Kravet viser at billeder ikke regnedes for uden betydning.

Forklaringen på fontænen skal altså hentes via en forståelse af antikke associationer - men det er ikke antik tale. Det var tidens sprogbrug, simpelthen. Hvordan samarbejdet med kunstneren fører til netop dette kunstværk er ikke godt at vide, men Beckett kan da fortælle om kongens udsending Schwab der rejser Europa tyndt for at opsøge den udsete kunstner Hans Reichel. Schwab passerer nemlig Augsburg og ser her tre fontæner af Adriaen de Vries (1556-1626). Og det ender med at blive ham, som kongen udser til



Triton

at udføre fontænen til Frederiksborg. Der kan jo have foreligget en arbejdstegning, en skitse til indhold og opbygning, det fremgår ikke af Beckett, men da aftalen træffes med kunstneren om leveringen har det været nedfældet, hvilke figurer der skulle leveres og hvordan der betales.

Inspirationen til fontænerne i Augsburg angives af Beckett at være Giovanni af Bolognas Neptunfontæne i Bologna. Og heraf *kan* kongen være blevet inspireret til at bestille en Neptunfontæne. Det er dog mere nærliggende at tænke på, at kongens far på Kronborg fik opstillet en Neptunfontæne - og at Christian ville konkurrere med far selv om en endnu prægtigere sag.

For at få hold på, hvad tritoner er for nogle fyre, slog jeg op i Ovids Forvandlinger, historien om Deucalion og Pyrrha. De er som de sidste overlevende af menneskeslægten slynget op på Parnasset og beder til tindernes magter om hjælp. Og her følger så verdens genskabelse:

Da Jupiter så, at jorden var skjult og dækket af klart vand,
at der af så mange tusind var én tilbage af hankøn
og af så mange tusind kun én tilbage af hunkøn,
begge to rene af sind og fulde af fromhed,
skilte han skyen igen og lod Aquilo bortjage regnen

og viste atter jorden til himlen og himlen til jorden.
Havet standser sin vrede. Dets konge lægger sin trefork
fra sig og stilner bølgernes bråd og hidkalder Triton,
byder ham blåladen stige af dybet med skuldrene dækket
af purpursnegle og på sin konkylie lydeligt blæse
retrætetsignalet til ferske og salte vande i verden.

Hult er hornet, han griber, og vredet i voksende hvirvel
fra spidsen til gabet - det horn, der, når det ude på dybet
fyldes med luft, lader stranden, såvel hvor solen oprinder,
som hvor den atter går ned, genlyde og runge af skraldet.

Ligeså nu: da det rører hans læber, der vædes af skægdryp,
og fyldes af luft og forkynder sit bud om at strømme tilbage,
da lytter samtlige bølger på jorden såvel som på havet,
og alle de bølger, der lytter, der hører og lyder hans ordre.

Strand er der atter ved havet, og floden fylder sit leje;
som vandene daler, ser bakkerne ud til at stige, og jorden
dukker af dybet, og landskabet vokser, som bølgerne synker.
Efter så lang tid ser man nu atter træernes kroner
frie af vandet, men endnu med slam og med mudder i løvet.
Verden var atter i lave.....

Her forlader vi Ovid - (historien fortsætter med hvordan de to overlevende giver anledningen til menneskenes genskabelse og jordens genindtagelse).

Har Christian ikke sjælet netop over dette afsnit? Er det ikke her inspirationen er hentet? På Kronborg stod Neptun med hævet trefork, på Frederiksborgs fontæne ser man netop øjeblikket hvor Neptun *“lægger sin trefork fra sig”*. Triton er Neptuns søn og at vi ser ham tredobbelt er i vor filmiske nutid intet problem. Netop filmisk: han holder om sit skinneben, han slipper og hæver hånden og han holder hornet med begge hænder for at give den kraftigst mulige lyd og bevægelsen gentages. I fontænen på Kronborg drejede Neptun sig rundt, når vandet pumpedes op, tro ikke at bevægelse i kunsten var den tid fremmed.

Hvad fremmanes hos Ovid er jorden, med fontænens sprog alle kongens riger og lande. Den overordnede mening i Becketts konklusion ændres ikke - men tankerne bag fremstår måske på det denne baggrund lidt mere pompøse, ikke hyldest til kongen over lille-Danmark men over et stort kongerige. Kongen har set på et kort som fik det hele med - han har dårligt kunne få øje på bælteerne!

De grønne ranker er jo planteriget, og de tre drengebørn med gås, slange og hund - de repræsenterer faunaen, siger Beckett, og således mangler der ikke noget i denne optakt til den nye jord, den

nye tid som fontænen skal indvarsle. Men helt sådan kom det jo ikke til at gå, hvad den tomme slotsplads i et par hundrede år vidnede om.

Som man i det store fortrængte, at Skåne, Halland og Blekinge var godt gammelt dansk land, fortrængte man, hvordan Neptun og de andre figurer forsvandt fra Frederiksborg Slot. Da Johan Peter Rasbech i 1832 udgav en "*Frederiksborg Slots Beskrivelse*" ved han ikke, at svenskerne tog dem med sig i 1659, da de rømmede Sjælland. Han har et detaljeret kendskab til mange kilder om slottet, men dette ved han ikke. Han skriver disse mærkelige sætninger: "Aar 1699 den 1ste Juli siges Billedhugger Morten Grønvaldt, at have lade forstøbe en Haand til Neptuns Billede paa Slotsgaard. Siden meldes ikke noget om denne prægtige Vandkunst, eller om hvor den er bleven af." Hvad han finde er en beskrivelse af figurerne og en kontrakt med stenhuggeren om kummen fra 1616. Hvad han tror er en bestilling i 1699 af en afstøbning af Neptuns hånd til figuren på springvandet er formentlig en hånd til Neptunskulpturen i det ydre galleri eller på galleriet i den indre slotsgård.

Svenskerne stjal figurerne, men brygger Jacobsen tog revanche på kongens vegne, og derfor kan vi slutte med den hurtige turist og det naive barn, - for dem er fontænen kronen på værket og har altid har været der.

Hvad svenskerne stjal

Selv når man ved det, kan det ske man glemmer at betragte Neptun-fontænen på Frederiksborg Slot som en kopi. Den er jo så flot. Man glemmer også let at den rekonstruerede opstilling ganske givet er forkert. I TV-serien om brygger Jacobsen så vi hvordan han kæmpede med den tekniske konstruktion. Teknikken mestrede han, Thorkild Kjærgaard siger, at springvandet er blandt de ældste endnu fungerende tekniske anlæg i landet, men tidens kunsthistoriske viden og krav var ikke på samme højde. Regeringens beslutning om at tillade brygger Jacobsens rekonstruktion opstillet blev truffet samme dag som den gamle brygger døde i Rom 3. april 1887, og opstillingen fandt sted året efter. Den originale fontæne blev udført i årene 1616-21. Den og de originale skulpturers skaber er hollænderen Adrian de Vries og han er en af de berømteste kunstnere fra samtiden, levede 1560 - 1626. De bevarede opstillinger, som han selv havde ansvaret for virker i forhold til den rekonstruerede opstilling på Frederiksborg Slot mærkeligt kompakte. Det er jo imidlertid ikke Adrian de Vries' fejl - men kopiens!

Det fine med skulpturkopier er selvfølgelig, at de som afstøbninger er et langt mere autentisk udtryk for originalskulpturen, end en maleri-kopi kan være for maleriet. Denne forskel er måske mere tilsyneladende end reel. Det forudsætter, at den som kopierer ikke

lapper og forbedrer, ja der er mange muligheder for at kopi og original ikke er så identiske som beskueren tror! En af figurerne på fontænen er nymodelleret til opstillingen, da den ikke var at finde blandt de øvrige bevarede. Når det, som i dette tilfælde, handler om en gruppeopstilling hvoraf der ikke findes en nøjagtig gengivelse, bliver der under alle omstændigheder tale om en rekonstruktion. Ved tiden for Frederiksborg Slots genopbygning efter branden 1859 havde man ingen klar opfattelse af, hvordan fontænen så ud. Det får man et billede af ved at se Heinrich Hansens maleri fra 1849 af Frederiksborg Slot med Christian IVs fontæne. Han malede en replik "Frederiksborg Slot i det Syttende Aarhundrede" hvor fantasien havde bredt sig til et antal figurer på pladsen, som der står: "Udført til Bortlodningen af Konst og Konstflids Arbejder", gengivet som lithografi og altså brugt som gevinst i "Kunstflidslotteriet". Heinrich Hansen havde dyrket Frederiksborg Slot som emne for sit maleri i mange år før branden. Da der skulle samles penge ind til genopbygningen blev han sjælen i det lotteri der samlede penge ind dertil. Hans skitser og malerier kom til at indgå i forudsætningerne for genskabelsen. Men altså ikke hans tidlige versioner af fontænen, for den fontæne han anbringer i den ydre slotsgård er en fantasi.

Formentlig er der tale om en sammenstykning af elementer, i hvert fald er Neptun en ganske anden end originalen, som vi kender den. Heinrich Hansens Neptun ligner mest Neptun af en helt anden

udsnit af h.h.s litografiet

kunstner end Adrian de Vries, nemlig den fra fontænen fra Kronborg. Denne Neptun er formentlig smeltet om, mens tre andre figurer fra Kronborg er bevarede. I modsætning til fontænen på Frederiksborg Slot findes der en tegning af fontænen fra Kronborg som igen er gengivet i et værk 1730. Det er dog ikke denne Heinrich Hansen har gengivet i detaljer, f.eks. kan man se at en af figurerne med løve er Merkur, og den findes rigtignok i fontænen på Frederiksborg Slot. Det ved han sikkert fra samtidens omtale af fontænen, men proportionerne er helt forkerte. Fontænen fra Helsingør blev mere alment kendt via en træsnitgengivelse af det ældre forlæg i Illustreret Tidende fra 1875.

Først omkring 1884 blev man klar over, at originalskulpturerne til Frederiksborgs fontæne endnu fandtes, og det blev Heinrich Hansen indblandet i, idet det var ham der blev en slags kunstnerisk leder af genopstillingen, sammen med Ferdinand Meldahl, skønt begge efterfølgende godt ville skyde skylden på I.C.Jacobsen. At der skulle være tale om skyld i denne forbindelse er naturligvis uforståeligt for den umiddelbare betragtning, fontænen er formentlig den mest fotograferede enkeltgenstand på museet overhovedet. Men kunsthistorisk var man straks klar over at den ikke var ganske korrekt.

Men hvorfor har vi ikke originalerne? I dagene 3. - 5. marts 1658 holdtes der fest på Frederiksborg Slot. Der var blevet sluttet fred

mellem Danmark og Sverige og for at besegle fredsaftalen havde Frederik III inviteret Carl X Gustaf til Frederiksborg.

Begivenheden blev illustreret af general, arkitekten og superspionen Erik Dahlberg og blev siden i 1689 stukket i kobber til Pufendorfs værk om Carl Gustafs bedrifter. Den svenske hær bliver modtaget af den danske ud for Hammersholt med Frederiksborg Slot i det fjerne, som det kan ses den dag i dag. Vi er med til tafler inde på slottet. Og vi følger afskeden ved foden af Jægerbakken, med nysgerrige tilskuere i de forfrosne træer og andre som står på skøjter på den tilfrosne slotssø. Han har ikke fundet på at tegne springvandet, han har ikke set det i funktion, men fristet af det er nogen blevet alligevel. Frederik viste Carl Gustaf herlighederne, som den riddersmand han var. Krigen var slut, freden aftalt, men det var ikke en riddersmand som besøgte slottet. Carl Gustaf fandt anledning til at bryde freden og i august vendte han tilbage til Danmark.. Inden svenskerne igen var ude af landet var Frederiksborg og Kronborg plyndret for kunstsatte, der i blandt skulpturerne fra fontænerne.

Resultaterne af disse plyndringer kan - hvor de ikke blev smeltet om - idag beskues i Stockholm. Ikke kun krigsbytte fra Danmark men også resultaterne fra det øvrige Europa. Hvad skal man mene om det? Nutiden kan jo ikke have ansvar for fortidens synder, så det er svært at trække grænsen. Vi kan undres og beklage slaveriet i almindelighed - men har det nogen mening som dansker at und-



skylde på fortidens vegne over for de nuværende beboere af De Vestindiske Øer? Jeg synes det ikke. Men det giver da et gib i en dansker, når vi på Stockholms Nationalmuseum konfronteres med den danske bordhimmel fra Kronborg. Man behøver slet ikke være royalist, for at få den oplevelse: Den er vores! Og af den har vi ikke en kopi. Den opbevares som det klenodie den er, skønt måske ikke helt efter sin værdighed sådan som den er anbragt i et hjørne, skummelt af bevaringshensyn. Fontænen fra Frederiksborg Slot er det lettere at glemme. Også fordi originaldelene befinder sig spredt omkring. Som Palle Lauring skrev i 1972: "Mærkværdigt nok fik man ikke den kultiverede ide igen at samle dem til en fontæne i haven.". Der var der jo den gode grund til, at den originale opstilling som nævnt jo var en hyldes til den danske konge! Siden kan det jo godt være, som Thorkild Kjærgaard mener, at man hurtigt glemte, hvor de kom fra og at de hørte sammen. Hovedfigur Neptun står foran slottet på Drottningholm. Nogle af figurerne indgår i Herkules- springvandet i samme slots have, hvor hovedfiguren Herkules kommer andetsteds fra. Engang stod den vist i Prag. Atter andre figurer fra Frederiksborg står andre steder i haven - eller på Sveriges Nationalmuseum. Man skal faktisk gøre et stort arbejde for at finde dem. Endnu mere forvirret bliver man så ved at træde ind i det svenske Nationalmuseums vestibule - for der hilses man endnu engang velkommen af Neptun fra Frederiksborg Slot! Hvad er nu kopi og hvad er original? Det fremgår ikke af skiltning-

gen. Den samme forvirring bringes man i på Rijksmuseum i Amsterdam. Her står en af tritonerne fra Frederiksborg Slots fontæne, foræret til museet af Sverige. Er det en kopi eller en original? Ud fra skiltningen opfattede jeg det som en original.

Til Jyllands Posten fortæller Hermod Lannung i 1996 at han sammen med andre medlemmer af foreningen Skånsk Framtid arbejdede på at få fontænenes figurer hjem til Danmark. I den forbindelse siges det, at Sverige har foræret Amsterdam 3 af figurerne. Og der udtrykkes betydelig forargelse over, at figurerne er gået til Holland og ikke til Danmark! Lars Olof Larsson omtaler i sin bog om European Bronzes 1450-1700 indgående figurerne fra fontænen på Frederiksborg, Jo, Sverige har faktisk i 1977 foræret Amsterdam en af tritonerne, som blæser i en konkylje. "As a present on loan" og det betyder vel nærmest deponeret. I fortidens krige var der nogle som tabte og nogle, der vandt - vi kan ikke skrue tiden tilbage, men måske kunne vi bede om, at krigsbyttet behandlede med den rette pietet? Og kan man kalde det pietet, at anbringe figurerne fra Frederiksborg Slot adskilt fra hinanden, i helt andre sammenhænge? Den helt rette sammenhæng kan naturligvis være svær at etablere, men Herkules-skulpturen fra Prag hører notorisk ikke sammen med tritoner og andet fra Frederiksborg. Skal den efterfølgende forkerte brug i Sverige tælle så meget mere end den notorisk rigtige sammenhæng? Her synes jeg Sverige svigter. Behold gerne skulpturerne men bring dem sammen og giv beskueren oplysninger

om den rette sammenhæng. Idag er det måske muligt at have en sikrere opfattelse af, hvordan en Adrian de Vries' fontæne så ud. Kunsthistorikeren Hanne Honnes de Lichtenberg har givet et bud - en lavere placeret Neptun, en sekskantet kumme som den oprindelige, etc. Ved en stor udstilling i Stockholm sommeren 1999 havde man forsøgt sig med en mindre midlertidig rekonstruktion med de originale skulpturer efter disse retningslinjer.

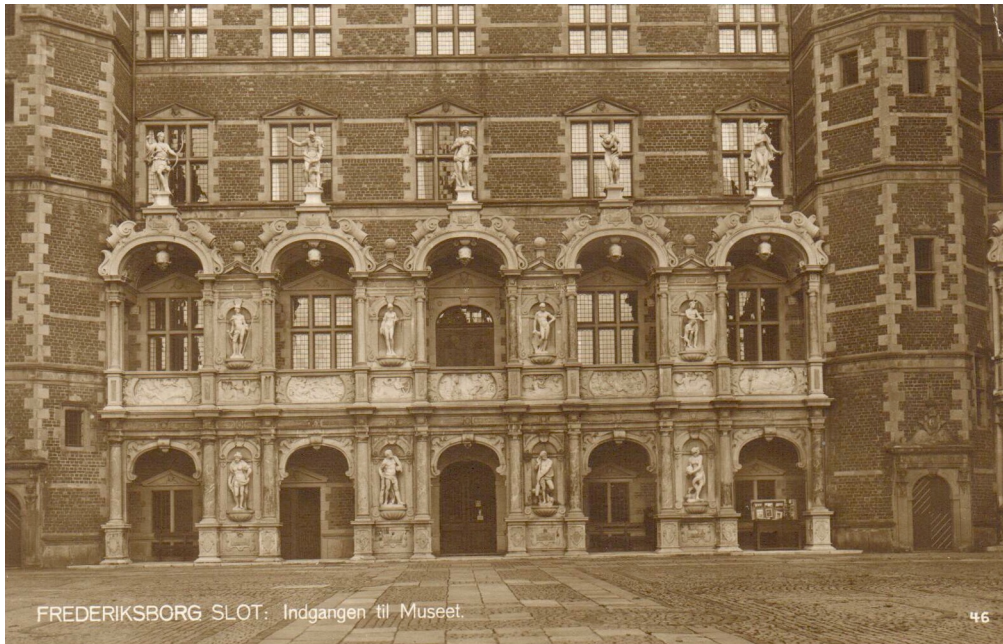
Godt, så fjern Herkules-hybriden og lav forsøget på en total rekonstruktion i Drottningholms have. Og er Herkules det eneste man fik med sig fra hvor den nu hørte hjemme, så lad det være ham som troner på søjlen foran slottet. Set i det rette lys vil en revideret anbringelse af skulpturerne fra Frederiksborg Slot kaste en ny glans over det slot, hvor de af historiske årsager i dag findes. Det vil være en værdig opfølgning på den renovering af skulpturerne, som man tog fat på i begyndelsen af dette årti. Skal man finde en sort sten til kummen, kunne den hentes i Göinge i Nordskåne, hvor diabasen som lokalt kaldes "svart granit" er blevet genfundet af nutidens billedhuggere. Det ville være passende med et sådant bidrag fra gammel dansk undergrund til at minde om, at gammel ufred skal besegles med fred og kultiverede ideer.

Kilder:

- Beckett, Francis: Frederiksborg. Bd II. 1914.
- Behrendt, Mogens: Hit med krigsbyttet, Sverige. Jyllandsposten 5.9.1996
- Eller, Povl: Frederiksborgs restaurering. i H.D.Schlepelern et al: Omkring Frederiksborg Slots brand 17. december 1859. Hillerød 1964.
- Jenvold, Birgit: Heinrich Hansen. Haderslev 1992.
- Kjærgaard, Thorkild: Neptunfontænen genrejsning 1884 - 88. i Mette Bligaard (red.): J.C. Jacobsen og Frederiksborg. Holbæk 1997
- Larsson, Lars Olof: European bronzes 1450 - 1700. Stockholm 1992.
- Lauring, Palle: Frederiksborg. København 1972.
- Nordenankar, Agneta: Friska gudar åter i parken. Dagens Nyheter, DN på stan, 11.4.1992.
- Pedersen, Kenno og Lars Bjørn Madsen: Det gamle Nordsjælland med samtlige træsnit fra Illustreret Tidende. U.å.
- Diverse opslagsværker, såsom Weilbach, Dansk Håndbiografisk Leksikon, Dansk Biografisk Leksikon.
- Pufendorf er udgivet med illustrationerne i fotografisk gengivelse:
Samuel Pufendorf: Sju böcker om konung Carl x Gustafs bragder. 1915.
- Kongernes møde og afsked er billede nr. 74, side 423.
- Heinrich Hansens oprindelige Maleri fra 1849 er gengivet både hos Jenvold og Kjærgaard.
- Bagstykket af Frederik 2.s bordhimmel fra Kronborg, nu Stockholms Nationalmuseum kan f.eks. ses i Gyldendal og Politikens Danmarks Historie bd. 7 s. 305.
- Johansson, Per-Olof: Nonchalancens mester. Weekendavisen 13.8.1999
- Heiberg, Steffen (red). Frederiksborg og Chr 4 2006, heri:
- Kragelund, Patrick: Olympens guder.
- Christensen, Charlotte: Adrian de Vries' Neptunspringvand.

Magnus Olausson: En dansk Adrian de Vries på svensk grund.

Astrologiske referencer på galleriet på Frederiksborg Slot, som kan genfindes i Bonde-Practica



Fra blok-bog til blog-bog.

Kort introduktion til Bonde Practica

Den første kendte danske Bonde-Practica udkom i 1597, men den første bog med titlen 'Bauern Praktika' udkom i Tyskland allerede i 1508. Den danske er en oversættelse af den endelige tyske redigering, som fandt sted omkring 1530. Den kan imidlertid ikke i 1597 have virket som en ny bog i Danmark. Mange af versene og mange af billederne kan genfindes på kalendere, i salmebøger og i de såkaldte planet-bøger. Planetbøgernes oprindelse skriver sig tilbage fra før bogtrykkerkunstens opfindelse. Udvalgte sider fra et håndskrift med kalendere, nemlig afsnittet med billeder af det liv, som blev "styret" af planeterne blev omsat til træsnit og aftrykkene sat sammen i en bog, som fik navnet blok-bog. Et sådan afsnit med planeterne indgår i Bonde-Practica, deraf titlen til denne introduktion til udvalgte stykker af Bonde-Practica i en blog på nettet: Fra blok-bog til blog-bog.

I Sverige kender alle mennesker bogen Bonde-Practica. Eller har hørt om den. Læser man om vejret i en svensk avis, er det ganske almindeligt, at der henvises til den. Den er kommet i flere forskellige udgaver hele 1900-tallet igennem. I 60'erne og 70'erne udkom en udgave i over 100.000 eksemplarer. Den Bonde-Practica, som de svenske bønder stillede op som autoritet jævnsides med præsten, er en lille bog på 100 sider. Den handler om, hvordan vejret skal blive, men også om mange andre ting.



Saturnus.
(60^a)

Gammel, kaald, lad, er jeg foruden Skemt,
Omflottig, hadsk og all Lempe forglemt.
Mine Born nidske og hadefulde ere:
Metal og Blye min Handel mon være.

**Stenbukkens Barn er af Saturni Natur,
en Melancholicus, kaal og tør.
Vandmandens Barn er af Saturni Natur,
en Sanqvineus, heed og vaad.**



De to figurer i galleriet som notorisk er kopier af de oprindelige fra Chr. IVs tid. Til venstre Saturn og til højre Jupiter.



Man kunne også sige, at den handler om, hvordan man skal årelade, om hvor og hvornår. Man kan også sige, det er en folkelig astrologibog. Ja hvad de har, de svenskere.

Imidlertid er den svenske Bonde-Practica kun en amputeret udgave af den danske, tilmed dårlig oversat. Billedløs, så man har måttet lave moderne billeder til den. I Danmark kan dens levetid føres 100 år længere tilbage. Over 75 år efter sidste danske udgave var udkommet, var kendskabet til den i Danmark stadig så udbredt, at den humoristiske kalender Oldfux brugte 14 sider på en festlig parodi over den.

Hvad er det? tænker man, når man står med en Bonde-Practica i hånden. Man lader siderne passere revy. Aha! Det er noget med horoskoper, lad os nu se, jeg er født i fiskens tegn...og så er man på krogen: *"Et barn som er fød under fisken har et middelmådigt legeme og hals, et stort ansigt og får et ar eller tegn bag på. Han er gerrig og gider meget ædet og drukket, og taler meget...."*

Jeg læser horoskoper, men jeg ved ikke rigtig hvorfor. Jeg glemmer dem lige så hurtigt igen. Mærkeligt man bliver ved, ikke sandt, de ligner jo alle sammen hinanden osv. Imidlertid, Bonde-Practicas horoskoper tilføjede en hidtil ukendt tidsdimension til læsningen med en utilsigtet, men ikke mindre effektiv komisk virkning. Bagsideteksten står på forsiden. Den fuldstændige titel på bogen lyder nemlig: Bonde-Practica eller Vejrbog, hvoraf man



Mars.
(62*)

En Vende-Kaabe, man kiender vel mig,
Heste, Harnisk, og Kriig bruger jeg,
Alt andet jeg begynder, tilbage gaaer,
Med mit ganske Liv jeg efter Ulykke staaer.

Vederens Barn er af Martis Natur,
en colericus, heed og tør.

Scorpionens Barn er af Martis Natur,
Phlegmaticus, kaald og vaad.

kan kende det ganske års stedsevarende forløb og vejrlig, fra år til år. Nu på ny forbedret og med mange skønne figurer bepyrdet.

I en tilsyneladende kaotisk blanding, bringer den så måned for måned råd om, hvad bonden skal gøre, hvilke tegn han skal give agt på osv. Både i prosa og vers, og det er måske disse vers, der mere ned noget andet gør bogen så charmerende. Hør om svaler:

Det er foruden bedrageri vist og sand,
at når svalerne flyver på vand,
og med deres vinger der udi slå,
en stor regn vi visseligen få.

Eller hør her om februar, hvis navn er FEBRUARIUS eller Blidemåned:

Jeg frygter for kuldene yderste magt,
til skoven at skove tager jeg i agt.
En foret skind-kjortel min ryg jeg nu yder,
den varmer mit legem og kulden forbyder.

Man kan forestille sig, at bogen er blevet brugt som et supplement til almanakken. Almanakkens tørre oplysninger er blevet uddybet, enten til underholdning eller faktisk brug. Indtil 1832 var den officielle almanak nemlig fyldt med astrologiske tegn om, hvordan vejret ville blive, hvornår man skulle lade sig årelade osv. Halvtreds år før havde man måttet opgive at reformere almanakken, fordi reformen medførte et katastrofalt lavt salg!



Venus.
(64*)

Til Fryd og Kiærlighed staaer alt mit Sind,
Til Musicam haver jeg Villien min,
Til Bryllup og i Klæder ny,
Kiærligheds Spill bruger jeg fri.

Oxens barn er af Veneris natur,
en Melancholicus, kaald og tør.

Vægtens Barn er af Veneris Natur,
en Sanqvineus, varm og vaad.

En dansk Bonde-Practica uden billeder kendes ikke. Særlig dominerende er månedsbillederne, ikke mindst fordi de i de fleste udgaver bringes to gange!. De er blevet en slags varemærke, som sammen med selve navnet ”Bonde-Practica” blev stjålet til bøger med vidt forskelligt indhold. Selv bøger, som advarede bønderne mod at fæste lid til Bonde-Practica, måtte først lokke den sure pille ned med det søde navn!

I oplysningstiden, hvor al lærd astrologi helt var slået af marken, i hvert fald i Danmark, kunne naturligvis ingen sand ven af folket betragte Bonde-Practicaens udbredelse med ro i sindet. Skønt åreladning fortsatte til op i 1900-tallet, var de astrologiske begrundelser for at årelade forsvundet et par hundrede år før. I Holbergs komedier gøres der mange steder løjer med stjernetydere og de åreladende barberer. Som f.eks. i ”Sganarels rejse til det filosofiske land”, hvor Sganarel beder en astrologus hjælpe sig op. Astrologen svarer, som har han en Bonde-Practica ved hånden: *”Det gør mig hjertelig ondt. Jeg er pligtig til at hjælpe min næste. Jeg beder alene om lidt tålmodighed, indtil jeg får eftersat udi min astrologiske bog, om man udi denne måned og på denne dag i måneden må foretage sig noget af vigtighed!”*

I 1797 udkom en populærvidenskabelig bog om kalenderen, som med jævne ord forsøgte at mane astrologien og horoskopene i jorden. Den hed ”Den oprigtige Almanakmand”. Den er affattet som en dialog mellem almanakmanden (folkeoplyseren) og August



Maanen.
(66*)

Langvarendes mit Sind ey monne være,
Jeg og mine Børn hørsommelig ere,
Vort eget Sind have vi ogsaa,
Skulde vi end derover dobbelt Skade faae.

Krabbens Barn er af Maanens Natur,
en Phlegmaticus, kaald og vaad.



Mars - måske



Månen - også kaldet Luna

(almuen), hvor denne sidste ved sokratiske spørgemetode ledes fra sin tidligere, forkerte opfattelse, til den nye rigtige, “uden snurrepiberier”. Der går et lys op for August: *“Ak, du gode Gud! Og hvad forestillinger gør ikke den enfoldige sig om denne række af forkortningstegn! Når altså den almindelige mand ser Krabbens Tegn i almanakken og derover siger: i dag regerer Krebsen, så betyder det slet intet andet, end at i dag ser vi månen, fra jorden af, iblandt de stjerner, som hører til det distrikt på himlen, som vi kalder Krebsen. Er det ikke så?”*

Det lykkedes at reformere den officielle almanak, hvilket ikke forhindrede de privat udgivere i at køre videre med de astrologiske tegn, selv om man gav astronomiske forklaringer på konjunktion og opposition. Man tilføjede bare: ”For øvrigt har planeternes stilling indbyrdes eller til sol og måne ingen særlig betydning, hverken med hensyn til ondt vejr eller storm eller til menneskenes skæbne, eller deslige hvad fordem overtroen har fortalt.” (Flinchs almanak i 1873.) Men havde man en gammel Bonde-Practica i huset, lod sammenhængen sig stadig forstå på en anden måde.

Igen og igen blev den gamle Bonde-Practica trykt til og med 1804. Der kendes i hvert fald 20 udgaver. At det virkelig var på landet de fandtes, kan man ikke vide så meget om. Det eksemplar fra 1754, jeg er i besiddelse af, kan stedfæstes til en bondeslægt på Langeland. Det fandtes i øvrigt sammen med en mængde gamle almanakker, der bar præg af flittig brug, samt en af skillingsviser



Jupiter.
(61^a)

· Fornuftig, er lærd, og tiende dertil,
Ligesaa jeg og mine Børn have vil,
Langvarende og drabelig Ting retter jeg an,
Med Kiøbmandskab jeg vel vinde kand.

**Skyttens Barn er af Jupiters Natur,
en Cholericus, heed og tør.
Fiskens barn er af Jupiters Natur,
en Phlegmaticus, kaald og vaad**

sammensyet visebog. Men man kan selvfølgelig ikke vide om bogen har tilhørt slægten al sin tid, selv om man finder det sandsynligt.

Hvad en bondemand har haft ud af at læse Bonde-Practica er en ting. Hvad kan et moderne menneske have ud af det? Ja for det første det selv samme som ved at læse det ugentlige horoskop. Men der ud over – også noget mere. Det kan være oplevelsen af det gamle sprog, noget poetisk. Eller det kan være opdagelsen af, at horoskoperne kun er et lille hjørne i en gammel tro på, hvordan verden er indrettet.

Johansson, Per-Olof: Bonde-Practica eller Veyr-Bog. Bd. 1: Udvalg, omtale, bibliografi, litteratur. Bd. 2: Faksimile af udgave 1744 [København 1975]
- Allernyeste Vejledning for den heldige finder af en Bonde-Practica eller an-
nonteret bibliografi. 2008
Blog: <http://bondepractica.wordpress.com/>



Mercurius på galleriet

Mercurius.

Beskicket er jeg og Sinderriig,
 Udi mange Konster er ingen min Liig,
 Veltalende og viise ere Børnene mine,
 Subtilig, lærde, fromme og fine.



I Mercurii
 Stund er got
 at skrive Breve,
 at udfikke Sen-
 debud, at flytte
 i andre Boliger,
 at sætte Børn til
 Skole, at plante,
 at begynde Byg-
 ninger, at grave
 Kuler og Brønde,
 at øve Konster og
 Mesterlige Styk-
 ker, og at indkræ-
 ve Gield.

Men det er ont at bade, sætte Kopper, at lade
 Klarer, at tage Lægedom, at giftes, og at sætte
 Tiunde.

- og i Bonde-Practica

§ 4

Maa-



Planeterne kunne repræsenteres på mange forskellige måder - her er det Mars, kendelig ikke på våben men på hundene, som trækker hans vogn.